

БАСҚАРУ ЕСЕБІНІҢ ДАМУЫ КОНТЕКСТІНДЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ПЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОЙДЫҢ БАЙЛАНЫСЫ

Кемал Балжан Ыдырысқызы,

Ғылыми-педагогикалық бағыттағы магистрант Аудит және салық салу

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Ғылыми жетекші PhD, доцент Жолаева Маргарита Акантаевна

Қазіргі уақытта басқарушылық есептің әдіснамалық негізі бастапқы қалыптасу сатысында, осыған байланысты оның өзін-өзі сәйкестендірудің басым тәсілі жүйелі-хронологиялық немесе тарихи-эволюциялық тәсіл болып табылады.

Осыған байланысты, біз басқарушылық есептің дамуын тарихи-эволюциялық талдау тәртібін және оны дәйекті жүзеге асыру бухгалтерлік есептің салыстырмалы тәуелсіз бағыты ретінде басқарушылық есептің даму факторларын анықтауға мүмкіндік беретін бірнеше негізгі блоктардан тұратын тәуелсіз ғылым ретінде өзін-өзі сәйкестендіруді ұсынамыз.

Өзірленген әрекеттер тізбегі басқарушылық есепті қалыптастыру мен дамытудың негізгі факторларын анықтауға, оны жетілдірудің негізгі бағыттарын және қолданыстағы құралдардың қазіргі бизнес-орта талаптарына сәйкестігін анықтауға мүмкіндік береді.

Бухгалтерлік есеп пен экономикалық ойдың эволюциясына ретроспективті көзқарас экономикалық дамудың бүкіл процесінде шаруашылық жүргізуші субъектілерді басқару тетіктері сыртқы макроэкономикалық ортадағы өзгерістерге сәйкес қандай-да бір түрде өзгертіліп, жетілдірілгенін және белгілі бір дәрежеде нақты сипатқа, қарқындылыққа, ұзақтыққа және басқа да ерекшеліктерге әсер еткенін көрсетеді.

Басқару есебі - реттеуші әсерлерден абсолютті бостандығына, қаржылық және салықтық есепке тән белгілі бір әдіснамалық әдістерді қолдану қажеттілігінің болмауына байланысты қоршаған орта параметрлерінің өзгеруіне сезімтал, ал оның құралдары кәсіпорында болып жатқан трансформациялық процестерге бейімделу үшін икемді және маневрлі.

Бұл тұрғыда диссертациялық зерттеудің осы кезеңіндегі негізгі міндеттердің бірі басқарушылық есептің пайда болуы мен дамуының алғышарттарын, шарттары мен факторлық аспектілерін анықтау, талдау, түсіндіру және бағалау, сондай-ақ оның құралдарын экономикадағы дағдарыстық жағдайлар контекстінде өзгерту болып табылады.

Қазіргі зерттеушілер Басқару есебін дамытуға көп көңіл бөледі. Сонымен бірге басқару есебінің имманентті құралдарының қалыптасуына әсер ететін кейбір факторлар жеткілікті зерттелмеген күйінде қалып отыр. Біздің ойымызша, келесі мәселелер егжей - тегжейлі зерттеуді және тұжырымдамалық және әдіснамалық негіздеуді қажет етеді: басқарушылық шешімдер қабылдау тетіктерін өзгерту, басқарушылық есеп құралдарына циклдік процестердің әсері, оның әдіснамасының элементтерін өзгерту, макро-және микро орта жағдайларының әсерінен басқарушылық есеп модельдерінің типологиясы және т. б.

Бірқатар заманауи авторлардың пікірінше, басқару есебінің әдістемесі эпистемологиялық және ретроспективті теорияларға, тұжырымдамалық және әдіснамалық ғылыми көзқарастар мен жинақталған өндірістік-экономикалық тәжірибеге сүйене отырып, табиғи эволюциялық жолмен жетілдіріліп, репродуктивті қызметтегі оң динамиканы ынталандырады және классикалық және неоклассикалық идеялардың ғылыми мектептері табиғи жалғасы болып табылады. [1, 2, 3, 4, 5 және т.б.].

Бұл тәсіл ХХ ғасырдың басындағы өнеркәсіптік өсуді бухгалтерлік есептің дербес бағыты ретінде Басқару есебін қалыптастырудың негізгі ынталандырушысы ретінде бөлуге негізделген. Бұл кезең өндірістің шоғырлануы мен ауқымының ұлғаюымен, ғылыми-технологиялық процестің және техникалық қайта жаратқандырудың күрделенуімен,

акционерлік қоғамдардың таралуымен сипатталды, бұл тиісінше басқарудың түбегейлі жаңа жүйелері мен әдістерін енгізуді, ірі фирмалардың ұйымдық құрылымдарын жетілдіруді, бухгалтерлік және талдамалық тәсілдерді трансформациялауды дамытуды, сондай-ақ неғұрлым тиімді басқарушылық шешімдер қабылдау мақсатында бақылау және аудит шараларын әзірлеуді талап етті.

Авторлардың тағы бір тобы [Воль.Корбетт, В. Л.Поздеев, Е. Н. Самедова, Е. А. Шароватова, Д. А. Панков және т. б.] бухгалтерлік есеп жүйесінің құралдарын өзгертуге әсер ететін дәстүрлі факторлармен қатар, шешім қабылдау үшін тиісті ақпаратты әзірлеу әдістері мен тәсілдерін өзгертуге әсер ететін сыртқы экономикалық тәртіп факторларын да анықтайды. Бұл топқа, ең алдымен, басқарушылық есеп жүйесінің белгілі бір сыртқы құбылыстарға бейімделуіне себеп болған эволюциялық емес, табиғи емес факторларды жатқыздық. Осы факторлардың ішінде: экономикадағы интеграциялық процестер, сондай-ақ дағдарыс құбылыстары [6, 7]; әртүрлі елдер үшін гетерогенді эмпирикалық жағдайлар [8], атап айтқанда, экономикалық дамудың циклдік процестерімен байланысты [9]; "іскерлік орта сипатының өзгеруі" [10, 179-бет]; қаржы нарықтарының өсіп келе жатқан рөлі [11] жүйенің қалыпты жұмысын шектейтін факторлар (шектеулер теориясына негізделген тәсіл [12]) және т. б.

Басқарушылық есептің дамуын тарихи-эволюциялық талдаудың дамыған әдіснамасына сүйене отырып, келесі кезеңде оның генезисі шеңберіндегі трансформациялық процестердің негізгі катализаторларын қарастыру қажет, олар қаржылық есеп жүйесінде қолданылатыннан басқа әдістер мен әдістерді қалыптастыруға үлкен әсер етті.

Отандық ғалымдардың еңбектеріндегі басқарушылық есептің даму кезеңдерін зерттеуге байланысты жүргізілген зерттеу нәтижесінде біз әр автордың көзқарасының ерекшеліктерін анықтап, осы ғылымның эволюциясы контекстінде негізгі идеяларды тұжырымдадық.

Ғалымдардың еңбектеріндегі басқару есебінің генезисіне жүргізілген тарихи-логикалық талдау салыстырмалы түрде (бірыңғай ақпараттық базаны пайдалану және ұқсас құралдарды пайдалану арқылы) бухгалтерлік және аналитикалық жұмыстарға тәуелсіз тәуелсіз басшылық болатын басқарушылық есепті бухгалтерлік және аналитикалық жұмыстың тәуелсіз бағытына бөлудің іргелі эволюциялық алғышарттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері сонымен қатар басқарушылық есептің даму кезеңдеріне қатысты пікірлер спектрі өте кең және сұрақтар даулы болып қала беретінін көрсетті:

- басқарушылық есепке алуды дамытудың белгілі бір кезеңінің тарихи кезеңдерінің уақыт шекараларын бөлу;

- басқару есебінің әдістерін қалыптастыруды тікелей немесе жанама көрсететін сәйкестендірілген кезеңдер бойынша қаралатын оқиғаларды топтастыру;

- Басқару есебін дербес ғылым ретінде түсіндіру;

- әр түрлі тарихи кезеңдердегі басқару есебінің әдіснамасын дамытуға ықпал еткен негізгі факторларды анықтау және кейіннен саралау;

- Басқару есебі элементтерінің пайда болуын, дамуын, трансформациялануын немесе жойылуын көрсететін факторларды анықтау;

- басқару есебінің, бақылаудың, стратегиялық есептің, эволюциялық аспектідегі стратегиялық талдаудың пайда болу факторларын салыстыру және т. б.

Авторлар анықтаған басқару есебінің даму кезеңдері белгілі бір дәрежеде конгреске ие және, ең алдымен, белгілі бір уақыт шеңберіндегі ретроспективті оқиғалардың логикасына сәйкес басқару есебінің имманентті құралдарының пайда болуының негізгі алғышарттарын жүйелеуге арналған.

Бухгалтерлік есеп әдіснамасының дамуына әсер еткен факторларды зерттеу мәселелері басқарушылық есептің тұжырымдамалық негіздерін зерттеуде маңызды орын алады, өйткені оны ғылымның тәуелсіз саласы ретінде бөлу әлі де күмән тудырады. Осыған байланысты біз бухгалтерлік және аналитикалық ойдың дамуына жүйелі және хронологиялық талдау жүргіздік. Оның мәні басқару есебінің жаңа құралдарының пайда болуына немесе

қолданыстағы құралдарын жетілдіруге тікелей немесе жанама ықпал ететін факторларды таңдау болды. Осы мәселеге арналған дереккөздерді талдау экономикалық субъектіге қатысты ішкі және сыртқы орта факторларының алуан түрлілігімен олардың әсер ету векторы, күші мен сипаты бірдей емес екенін көрсетті. Эволюциялық аспектіде бұл жағдай басқарудың жаңа технологияларының, есептеу жүйелерінің, экономикалық-математикалық модельдердің және тиімді басқару шешімдерін қабылдау үшін тиісті ақпаратты әзірлеу арқылы шаруашылық жүргізуші субъектілерді басқарудың басқа да перспективалы тәсілдерінің пайда болуына әкеледі.

Сайып келгенде, тиісті әдіснамалық тәсілдердің дамуымен және тұжырымдамалық және теориялық негіздің дамуымен экономикадағы трансформациялық процестерге реакция ретінде пайда болған бухгалтерлік және аналитикалық қолдаудың белгілі бір салалары, сайып келгенде, ғылымда да, корпоративті ортада да тәуелсіз құралдар мен білім жүйелеріне айналды.

Тарихи ретроспективада бірыңғай бухгалтерлік есеп жүйесін ішкі жүйелердің тұтас жиынтығына бөлуді анықтаған эволюциялық факторларды талдау, олардың кейбіреулері қазіргі уақытта бухгалтерлік есеп пен экономикалық ойдың тәуелсіз салалары болып саналады, бухгалтерлік есеп модельдерінің бөлінуіне және кейінгі мамандануына әсер еткен имманентті ерекшеліктер өте жасырын және "бұлыңғыр" және олардың әсері. әр түрлі тарихи кезеңдерде бірдей болмады.

Осы кезеңде жүргізілген зерттеу басқарушылық есептің эволюциялық процестерінің келесі детерминанттары мен заңдылықтарын анықтады:

Әдебиеттер тізімі

1. Булгакова, С. В. Управленческий учет: проблемы теории: монография / С. В. Булгакова; Воронеж. гос. университет. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. университета, 2006. – 160 с.
2. Шешукова, Т. Г. История и перспективы развития управленческого учета на предприятии / Т. Г. Шешукова, Д. Г. Красильников // Вестник Пермского университета. Серия: Экономика. – 2010. – № 4. – С. 20–26.
3. Шароватова, Е. А. Причинно-следственная связь в эволюции развития управленческого учета / Е. А. Шароватова // Учет и статистика. – 2011. – Т. 3, № 23. – С. 34–40.
4. Кислая, И. А. Развитие управленческого учета: исторический аспект / И. А. Кислая // Учет и статистика. – 2013. – № 3 (31). – С. 32–43.
5. Хоружий, Л. И. Проблемы теории, методологии, методики и организации управленческого учета в сельском хозяйстве / Л. И. Хоружий. – Москва: Финансы и статистика, 2004. – 496 с.
6. Когденко, В. Г. Особенности финансовой политики компаний в условиях кризиса / В. Г. Когденко // Экономический анализ: теория и практика. – 2015. – № 15 (414). – С. 2–14
7. Крутских, Р. В. Методологические аспекты совершенствования системы учетно-аналитического обеспечения управления коммерческой организации в условиях инфляции / Р. В. Крутских // Учет и статистика. – 2014. – № 3 (35). – С. 19–26.
8. Панков, Д. А. Бухгалтерский учет и анализ в зарубежных странах: учебное пособие / Д. А. Панков. – Минск: Экоперспектива, 1998. – 238 с.
9. Бабичева, Н. Э. Теоретико-методологические основы экономического анализа развития организации на основе ресурсного подхода: монография / Н. Э. Бабичева. – Москва: Финансы и кредит, 2012. – 256 с.
10. Самедова, Э. Н. О развитии управленческого учета в контексте эволюции учетно-экономической мысли / Э. Н. Самедова, А. В. Глущенко, Р. А. Набиев // Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика. – 2011. – № 2. – С. 174–181.

11. Банк, С. В. Производные финансовые инструменты как объекты учетно-аналитической системы / С. В. Банк // Образование. Наука. Научные кадры. – 2014. – № 1. – С. 163-168.

12. Корбетт, Томас. Управленческий учет по ТОС. Учет прохода / Томас Корбетт; пер. с англ. Д. Капранова. – Киев: Изд-во «Необхідно і достатьньо», 2009 – 240 с.

УДК 657.6

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ И ЕГО МЕСТО В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Ким Виктория Викторовна

студентка 1 курса

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Нур - Султан, Казахстан

Научный руководитель Бекбулатова Асылгуль Танирбергеновна

старший преподаватель, магистр

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева,
г. Нур - Султан, Казахстан

Система нормативно-правовых актов, которые регулируют организацию бухгалтерского учета и контроля, реформируется в соответствии с рыночными принципами управления и хозяйствования. Это происходит из-за изменений, которые протекают в международной практике бухгалтерского учета, а также это связано с преобразованиями экономических основ развития Казахстана. Учету всегда присваивались функции наблюдения, измерения и регистрации отдельных явлений, которые потом дополнились потребностью в группировке и обобщении информации.

Потребность в получении высококачественной информации на основе соизмерения разных хозяйственных операций постепенно росла, что привело к возникновению такого понятия, как «хозяйственный учет», под которым понимается измерение, наблюдение и регистрация фактов хозяйственной жизни, их группировка и обобщение. Исходя из этого, хозяйственный учет — это количественное отражение и качественная характеристика процессов выполнения плана на различных участках экономики для эффективного руководства и управления процессами. Хозяйственный учет включает в себя: оперативный, статистический и бухгалтерский учеты [1].

Для контроля за хозяйственными процессами и явлениями предназначен оперативный учет. Главной его характеристикой является быстрота обеспечения данных для руководства и управления. Этот учет наиболее простой из всех других видов хозяйственного учета в плане учетной техники.

Статистический учет связывается с изучением массовых социально-экономических явлений, как правило, он применяется в масштабе отрасли, так и на предприятиях. Образуются сводные и обобщенные данные.

«Бухгалтерский учет - формирование документированной систематизированной информации об объектах, предусмотренных законом «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», в соответствии с требованиями, и составление на ее основе бухгалтерской отчетности», - определение бухгалтерского учета, согласно РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 №234-III. Бухгалтерскому учету присущи черты:

1. документально обоснован, соответственно, ни одна запись не производится без первичного документа;
2. стоимостной учет, то есть ему присущ денежный измеритель, т.е. объекты, не имеющие денежной оценки в учете, не будут отражаться;
3. непрерывный и сплошной учет [3].